

Türkiye’de Tersine Beyin Göçü: Geçmişe ve Günümüze Bakış

Nitelikli İşgücü ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi

Gelişmekte olan ülkeler için beyin göçünün ekonomik kalkınmanın önemli unsurlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle araştırma ve geliştirme çalışmaları için gerekli olan “transnasyonal” işgücü, teknolojik ilerlemenin de önemli bir kaynağı olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda akademi dışındaki pazarlama, işletme ve benzer sektörlerde yabancı işgücünün bulunmasının inovasyon ve verimliliği arttırdığı düşünülmektedir. Ayrıca, yabancı işgücünün, geldikleri ülke ile bağlantıları üzerinden kolektif çalışmalara ve eğitim sirkülasyonuna olan etkileri de özellikle kalkınmakta olan ekonomiler için büyük önem teşkil etmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, beyin göçü alan ülkelere, nitelikli yabancıların belki de en büyük faydası ileri teknoloji alanlarındaki yenilikçilik etkisidir. İleri teknoloji ve bilim ile ilgilenen yabancı grupların göç ettikleri ülkelerdeki eğitim ve özel sektör kurumlarını daha yakından tanıyarak başarıya taşıdıkları görülmektedir.¹ Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin en büyük teknoloji girişimlerinin bulunduğu Silikon Vadisi’ne baktığımızda çok yüksek oranda yabancı doğumlu işgücünün mevcut olduğunu görmekteyiz.

Türkiye’yi incelediğimizde ise yabancı iş gücünden henüz yeterince faydalanamadığını görmekteyiz. Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde Ar-Ge harcamalarının GSMH’ye oranı yaklaşık yüzde 2 iken, Türkiye’de bu oran 1990 yılında binde 3,3’ten 2007’de binde 7,3’e çıkmıştır.² Bu noktada, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2023 hedefleri arasına Ar-Ge harcamalarının GSMH oranını yüzde 3’e çıkarmayı da eklemiş olduğunu söylemekte fayda vardır. Bilim ve teknoloji dallarında bu seviyede bir büyüme ise ancak Türkiye’deki akademik çalışmaların ve teknoloji şirketlerinin dünya ile bağlantılarının geliştirmesi ile mümkün olabilecektir.

Türkiye’de Beyin Göçü Sürecinin Gelişimi

Türkiye’de beyin göçü süreci 1960’ların başından itibaren başlamıştır. Bu süreç 1970’lerde önemli sayıda göçmenin Batı Almanya başta olmak üzere Avrupa ülkelerine göç etmesiyle devam etmiştir. 1956 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ortak Pazar Ülkeleri ’nin hukuksal varlığına

¹ David M. Hart, “Understanding immigration in a national systems of innovation framework” Science and Public Policy, 34 (2007).

² TÜİK, 2008 Yılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri Araştırması.

kavuşmuş olmasıyla beraber bu ülkeler birer göç bölgesi haline de gelmişlerdir. Özellikle Batı Almanya'ya olan göç akımı 1961 yılında Türkiye ve Almanya arasında imzalanan "İşgücü Alımı Anlaşması" ile başlamış, 1963'te imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması ile de hız kazanmıştır. 1960'lar boyunca Türkiye'de yaşanan politik değişim esnasında ise yeni anayasa ile Türk vatandaşların yurt dışına göç etmeleri kolaylaştırılmıştır. İki ülke arasında imzalanan bu antlaşma ile Almanya geçici vasıfsız işçi ihtiyacını, misafir Türk işçileri ile karşılamıştır. Türkiye bu gibi anlaşmaları Fransa, İsveç, Avusturya, Belçika ve Hollanda gibi diğer bazı Avrupa ülkeleri ile de imzalamıştır.³ Bu dönemde bu işçilerin kazandıkları vasıflar ile Türkiye'ye dönmeleri ve Türkiye'de bu vasıflarını kullanarak ekonomiye yeniden yön vermeleri amaçlanmıştır. Ancak, bu işçilerin çok büyük bir çoğunluğu söz konusu ülkelere yerleşmiş, ailelerini de bu ülkelere taşımışlardır. Türkiye'nin 1960'lardan günümüze göç hareketleriyle ilgili sürecinin Tablo 1'deki gibi olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1. Türkiye'den Avrupa'ya Yönelen Göç Hareketleri

Yıllar	Göçün çeşidi
1961 – 1975	İşçi Göçü
1975 - bugün	+ Aile birleşimi ve evlilik göçü
1980 - bugün	+ Kaçak göç ve sığınmacılar
1980 - bugün	+ Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönelen transit göç

Kaynak: İçduygu, 2004

Özellikle 1970'lerin sonlarından itibaren ise Türkiye'den gelişmiş ülkelere yönelen göç akımlarının, vasıfsız işçilerin göçünden ziyade yetenekli, vasıflı, eğitilmiş kişilerin, özellikle de araştırmacı ya da üniversite öğrencilerinin göçü şeklinde gerçekleşmeye başladığını söylemek mümkündür. 1960'ların başında göç eden işgücünün içinde kalifiye işçilerin oranı yüzde 30'lar civarında olmuş iken, bu oran işçi alımının durdurulduğu 1975 sonrası dönemde yüzde 50'leri geçmiştir. Bu süreçte Avrupa ve ABD vasıflı iş gücü talebinde başı çekerken, vasıfsız işçi alımı ise neredeyse durma noktasına gelmiştir. 2008 verilerine baktığımız zaman ABD'ye en çok öğrenci gönderen ilk 10 ülke arasında Türkiye'nin sekizinci sırada yer aldığı görülmektedir.⁴

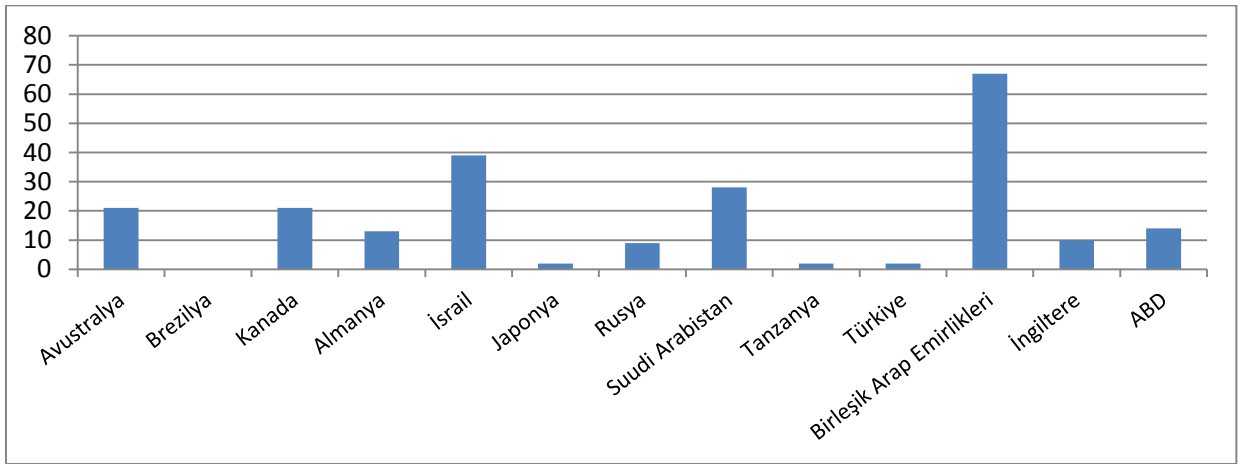
³ Bakırtaş ve Kandemir, 2010. Gelişmekte olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği, Eylül 2010. Cilt:18, No:3. Kastamonu Eğitim Dergisi. 961-974.

⁴ Kaynak: Institute of International Education, Open Doors Report 2009 (23)

Sürecin Gelmiş Olduğu Nokta ve Beyin Göçünü Tersine Çevirmek İçin Başlatılan Uygulamalar

Bugünkü tabloya bakıldığında ise Türkiye’de beyin göçünü durdurmak ya da tersine çevirmek adına çeşitli çalışmalar yürütüldüğü halde, konu ile ilgili somut bir politika uygulanmadığını söylememiz mümkündür. Şekil 2’ye baktığımız zaman, ülkelerde mevcut olan yabancı doğumlu işgücünün Türkiye ile diğer bazı ülkeler arasında nasıl farklılık gösterdiğini görebilme fırsatı elde ediyoruz. 2010 yılında Türkiye’de bulunan yabancı doğumlu işgücünün diğer pek çok ülkeye göre daha düşük seviyede olduğunu görmekteyiz. 2010 yılında İsrail’de işgücünün yüzde 39’u, Birleşik Arap Emirlikleri’nde yüzde 67’si, Suudi Arabistan’da ise yüzde 28’i yurt dışı doğumlu iken, Türkiye’de bu rakam 1,9’dur.

Şekil 1: 2010’da ülkelere göre yabancı doğumlu işgücü (%)

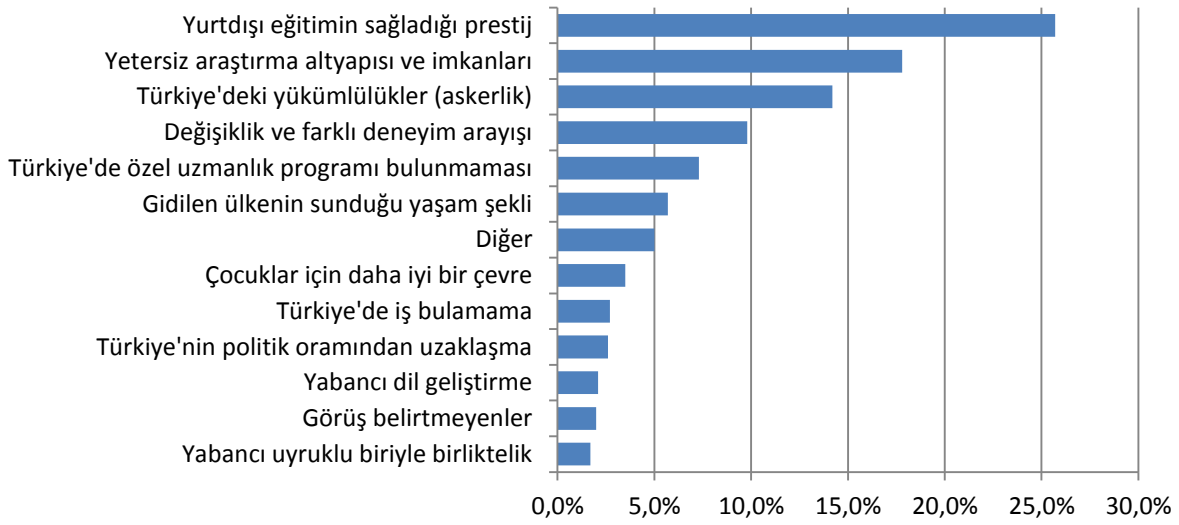

Kaynak: Dünya Bankası

Türkiye’de beyin göçü özellikle eğitim amacıyla yurt dışına giden ve daha sonra geri dönmeyen öğrenciler yoluyla gerçekleşmektedir. Yurt dışında eğitim görmeye giden öğrencilerin geri dönüşünü zorlaştıran etkenler arasında özellikle politik ve ekonomik istikrarsızlık gibi unsurlar yer alırken, yurt dışında kalmak istemelerinde ise sosyal ve kültürel ortam, meslekte yükselme imkanı, sosyal güvence ve ailevi nedenler gibi sebeplerin bulunduğu tespit edilmiştir.⁵ Tansel ve Güngör (2003) ise ülkemizden eğitim için yurt dışına giden örneklerin geri dönmelerine engel teşkil eden en önemli sebepleri ortaya çıkarmışlardır. Şekil 2’ye baktığımızda, yurt dışına gidenlerin yurt dışını tercih etme sebepleri arasında yurt dışı eğitimin sağladığı saygınlık ilk sırada yer alırken, yetersiz araştırma ve altyapı imkanı ve Türkiye’deki yükümlülükler gibi sebepler de takip etmektedir.

⁵ Giannoccolo, Pierpaolo, 2009. The Brain Drain: A Survey of the Literature.

Şekil 2: Yurt dışı Tercihin Sebepleri (%)

Kaynak: Tansel ve Güngör, 2003

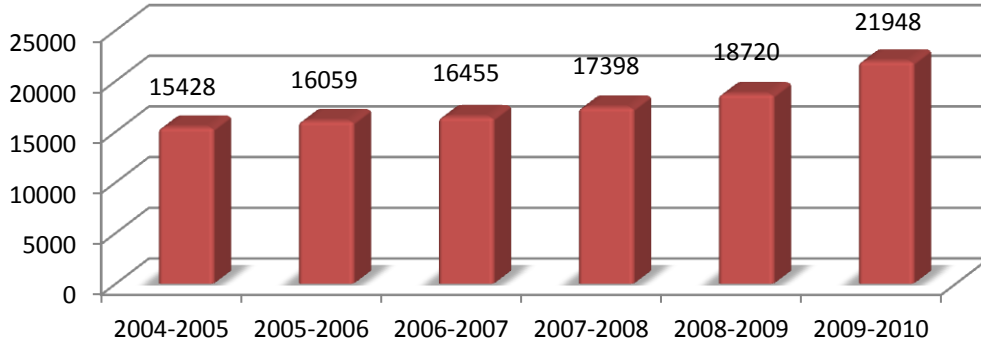
Son yıllarda ise, Türkiye’de, beyin göçünü tersini çevirmeye yönelik çalışmaların önemi giderek daha çok benimsenmeye başlanmış olup, bu konuda çeşitli girişimlerde bulunulmaya başlanmıştır. Örnek vermek gerekirse, yabancıların Türkiye’de çalışma izni alma süreçleri son yıllarda büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. Uzun yıllardır süreci zorlaştıran bürokratik işlemler internetten işlem yapılabilmesi yolu ile büyük ölçüde çözülmüş ve geçmişte doksan güne kadar varabilen bekleme süreleri, bir ya da iki haftaya kadar indirilebilmiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de özellikle son yıllarda Türk üniversitelerinde eğitim gören yetenekli yabancı beyinleri ülkede tutmaya yönelik bir takım çalışmalar başlatılmıştır.

Önceleri Orta Asya ülkelerinden gelen öğrenciler için geliştirilen yabancı öğrenci teşvik programları daha sonraki yıllarda Orta Doğu ve Balkan ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede her yıl çok sayıda yabancı öğrenci Türkiye’de yüksek öğrenim programlarına katılmaktadır. Türkiye’de eğitim gören bu öğrencilerin önemli bir bölümü ise, eğitim dönemleri sonrasında ülkelerine dönerek görev almakta, bir bölümü ise Türkiye’ye yerleşmeyi planlamaktadır. Nitelikli işgücü için özellikle batılı ülkeler tarafından uygulanan teşvik yöntemlerinin Türkiye tarafından da ciddi bir şekilde değerlendirilmesi bu noktada büyük önem taşımaktadır.

Türkiye’de yüksek öğrenim kurumlarında eğitim gören yabancı öğrencilerin sayısına baktığımızda, son beş yıl içerisinde yüzde 36,6 artış olduğunu ve sayılarının 22 bin civarına ulaşmış olduğunu görmekteyiz (Şekil 3). Her ne kadar bu artış olumlu bir gelişme olsa da, yabancı öğrencilerin toplam öğrenci sayısı içerisindeki yüzdesi oldukça düşüktür. Hatta 2004-2005 öğretim yılında yüzde 0,7’den

2009-2010 öğretim yılında yüzde 0,6'ya düşmüştür. Yabancı öğrencileri nitelikli insan kapasitesinin bir parçası haline getirmeyi politikalarına dahil edip hedef haline getiren ülkelere göre bu rakam oldukça düşüktür.

Şekil 3: Yıllara Göre Yabancı Öğrenci Sayısı

Kaynak: ÖSYM, istatistikler

Son dönemde ülkemizde tanık olduğumuz önemli gelişmelerden bir diğeri de yürütülmekte olan mevzuat çalışmalarıdır. 2001 yılında yürürlüğe giren ve 2023 yılına kadar uzatılması gündemde olan 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) Kanunu ve 2008 yılında yürürlüğe giren 5746 sayılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanunla Ar-Ge harcamaları ve Ar-Ge projelerinde görev alan yüksek nitelikli personelin çalışacağı uygun ortamı hazırlamak için ilk adımlar atılmıştır. Söz konusu kanun ile işletmelerin Ar-Ge ve yenilik harcamalarının tamamının gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulması, Ar-Ge ve yenilik projelerinde çalışan Ar-Ge ve destek personelinin doktoralı olanlar için yüzde 90'ının, diğerleri için yüzde 80'inin gelir ve vergilendirmeden indirilmesi hedeflenmiştir.

Türkiye'de son yıllarda beyin göçünü engellemeye yönelik çalışmalar hız kazanmış olsa da hala somut stratejiler ve politikalar bulunmamaktadır. Türkiye'nin yeni bir göçmen politikası çerçevesi geliştirmesi ve somut yol haritaları ile beyin göçünü tersine çevirmeye yönelik adımlar atması bu kapsamda büyük önem taşımaktadır.